

УДК 330.138: 330.8 (510)

Гуй Хуачжи

*аспірантка кафедри загальної економічної теорії та економічної політики
Одеського національного економічного університету*

Gui Huazhi

*Post-Graduate Student of the
General Economic Theory and Economic Policy Department
Odesa National Economic University
ORCID: 0000-0003-4671-3930*

ЕКОНОМІЧНА НАУКА В КНР ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРІЇ ВАРТОСТІ

ECONOMIC SCIENCE IN THE PRC AND RESEARCH OF THE THEORY OF VALUE

***Анотація.** Розглядаючи теоретичні проблеми аналізу виробництва доданої вартості, китайські економісти ставлять і намагаються вирішити нові для них теоретичні питання. Чи можливо, що праця, що створює вартість, обмежена виробництвом матеріальних благ, якщо сектор послуг займає таку велику частку економіки? Чи можна розглядати працю у сфері послуг як таку, що виробляє вартість? Чи створює вартість праця, зайнята у сфері освіти та культурного виробництва? Чи може робота менеджерів створювати вартість? Чим вона відрізняється від інших видів економічної діяльності? Які відносини існують між створенням вартості та її розподілом на нинішній фазі економічного розвитку Китаю? Чи є теорія трудової вартості основою розподілу товарів у китайському суспільстві?*

В літературі приділяється недостатньо уваги науковій інтерпретації трудової теорії вартості китайськими економістами стосовно нових історичних умов. Тому метою статті є розгляд досягнень китайської економічної науки у розробці найбільш фундаментальних методологічних проблем теорії вартості. У пошуках відповіді на історичні виклики політична економія в КНР намагається розширити межі застосування цієї теорії для аналізу сучасних проблем. Оскільки внесок у створення доданої вартості тих працівників, які безпосередньо не беруть участь у виробництві, зростає, китайська політична економія прагне знайти категоріальний спосіб наголосити на ролі працівників розумової праці; працівників, зайнятих збагаченням духовного життя людей чи наданням послуг суспільству. Насамперед, працівників науки та управління. Усі ці працівники розглядаються китайською економічною наукою як двигуни сучасного економічного зростання. При цьому китайські економісти виходять з того, що, зважаючи на значущість китайського досвіду для теорії та практики світового економічного розвитку в цілому, результати їх досліджень важливі також для багатьох інших країн.

Оскільки історичні умови змінилися, китайські вчені прагнуть передусім вирішити фундаментальне методологічне питання про релевантність трудової теорії вартості в нових умовах. Чи можна застосовувати її для пояснення сучасних економічних явищ та процесів? Як треба її використовувати та творчо розвивати? Тому в економічних дослідженнях важливе місце займають методологічні, теоретичні та практичні питання, що стосуються виробництва доданої вартості в умовах, коли створення вартості продуктивною працею більше не обмежується виробництвом матеріальних благ та поширюється на надання духовних послуг та послуг загалом, коли продуктивна праця

більше не обмежується фізичною працею і дедалі більшу роль відіграє розумова праця, творча діяльність, інновації та управління.

Розглянуті в статті теоретичні дискусії свідчать про інтенсивну розробку і творчий розвиток китайськими вченими трудової теорії вартості як основи наукового аналізу сучасних проблем створення доданої вартості. Але при цьому відкриваються можливості розробки альтернативного теоретичного підходу до аналізу створення доданої вартості в сучасній економіці, виходячи з розгляду процесу розвитку елементів творчості у змісті складної праці.

Ключові слова: теорія вартості, китайська економічна наука, додана вартість, складна праця, сукупний робітник, продуктивна праця.

Summary. *Considering the theoretical problems of the analysis of the production of added value, Chinese economists pose and try to solve new theoretical questions for them. Is it possible that value-creating labor is limited to the production of material goods if the service sector occupies such a large share of the economy? Can service labor be considered value-producing? Does the labor employed in the field of education and cultural production create value? Can the work of managers create value? How does it differ from other types of economic activity? What is the relationship between value creation and its distribution in the current phase of China's economic development? Is the labor theory of value the basis of the distribution of goods in Chinese society?*

In the literature, insufficient attention is paid to the scientific interpretation of the labor theory of value by Chinese economists in relation to new historical conditions. Therefore, the purpose of the article is to consider the achievements of Chinese economic science in the development of the most fundamental methodological problems of the theory of value. In search of an answer to historical challenges, political economy in the People's Republic of China tries to expand the limits of the application of this theory for the analysis

of modern problems. As the value-added contribution of those workers not directly involved in production increases, Chinese political economy seeks to find a categorical way to emphasize the role of intellectual workers; workers engaged in enriching the spiritual life of people or providing services to society. First of all, employees of science and management. All these workers are considered by Chinese economic science as engines of modern economic growth. At the same time, Chinese economists proceed from the fact that, given the significance of the Chinese experience for the theory and practice of world economic development as a whole, the results of their research are also important for many other countries. Since the historical conditions have changed, Chinese scholars seek to solve the fundamental methodological question about the relevance of the labor theory of value in the new conditions. Can it be used to explain modern economic phenomena and processes? How should it be used and creatively developed? Therefore, an important place in economic research is occupied by methodological, theoretical and practical issues related to the production of added value in conditions when the creation of value by productive labor is no longer limited to the production of material goods and extends to the provision of spiritual services and services in general, when productive labor is no longer limited to physical work and intellectual work, creative activity, innovation and management play an increasingly important role. The theoretical discussions considered in the article testify to the intensive development and creative development of the labor theory of value by Chinese scientists as the basis of scientific analysis of modern problems of creating added value. But at the same time, the possibility of developing an alternative theoretical approach to the analysis of added value creation in the modern economy opens up, based on the consideration of the development of creativity elements in the content of complex work.

Key words: *theory of value, Chinese economics, value added, complex labor, aggregate worker, productive labor.*

Постановка проблеми. Розглядаючи теоретичні проблеми аналізу виробництва доданої вартості, сучасні економісти виходять із тих кардинальних змін у галузевій структурі народного господарства багатьох країн світу, які мали місце в XX ст. Перш за все, ці зміни виражаються у тенденції до зниження частки сільського господарства та промисловості у створенні доданої вартості. Очевидним історичним фактом є тенденція до скорочення частки робочої сили у цих двох секторах, тоді як частка робочої сили у сфері послуг, навпаки, збільшується. Дані про зайнятість показують, що, хоча абсолютна чисельність зайнятих в матеріальному виробництві росла, її частка у всіх розвинених країнах знизилася. Роль розумової праці у процесі створення доданої вартості має тенденцію до поступового збільшення, тоді як частка фізичної праці, що у секторі матеріальних благ, скорочується. У зв'язку з цим китайські економісти ставлять і намагаються вирішити нові для них теоретичні питання. Чи можливо, що праця, що створює вартість, обмежена виробництвом матеріальних благ, якщо сектор послуг займає таку велику частку економіки? Чи можна розглядати працю у сфері послуг як таку, що виробляє вартість? Чи створює вартість праця, зайнята у сфері освіти та культурного виробництва? Інша проблема, що постає перед китайськими вченими, полягає в тому, що для керівництва сучасним виробництвом потрібні управлінські команди високого інтелектуального рівня. Тому виникають теоретичні питання, пов'язані з управлінською працею та її роллю у створенні вартості. Чи може робота менеджерів створювати вартість? Чим вона відрізняється від інших видів економічної діяльності? Які відносини існують між створенням вартості та її розподілом на нинішній фазі економічного розвитку Китаю? Чи є теорія трудової вартості основою розподілу товарів у китайському суспільстві?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз досягнень китайської економічної науки зазвичай пов'язується у світовій літературі з

розробкою проблем соціальної ринкової економіки та соціалізму з китайською специфікою. При цьому у центрі обговорення знаходиться питання, чи є сучасна китайська економіка соціалістичною чи капіталістичною. Прикладом може бути розгляд Джованні Аррігі послідовного переходу центру накопичення з Венеції до Голландії, з Голландії до Англії, з Англії до США та США до Китаю як єдиного історичного процесу накопичення капіталу. Він справедливо зазначає, що кожен наступний центр накопичення капіталу перевершує попередній за своїми масштабами і, насамперед, за чисельністю населення [1]. Але дослідник просто додає до цього історичного ланцюжка світового накопичення капіталу сучасний перехід центру накопичення в Китай. Але вся річ у тому, що таке додавання неправильно робити чисто механічно. Насправді географічне переміщення центру США до Китаю означає не продовження процесу капіталістичного накопичення, а перехід до принципово нового суспільного способу накопичення, пов'язаного з планомірною організацією розвитку економіки. Таким чином, Дж. Аррігі висуває на передній план суто кількісну відмінність, але не помічає найважливішу якісну, політико-економічну особливість нового світового центру, пов'язану з принципово новим суспільним способом нагромадження. Водночас у літературі приділяється недостатньо уваги науковій інтерпретації трудової теорії вартості китайськими економістами стосовно нових історичних умов. У пошуках відповіді на історичні виклики політична економія в КНР намагається розширити межі застосування цієї теорії для аналізу сучасних проблем. Оскільки внесок у створення доданої вартості тих працівників, які безпосередньо не беруть участь у виробництві, зростає, китайська політична економія прагне знайти категоріальний спосіб наголосити на ролі працівників розумової праці; працівників, зайнятих збагаченням духовного життя людей чи наданням послуг суспільству. Насамперед, працівників науки та управління. Усі ці

працівники розглядаються китайською економічною наукою як двигуни сучасного економічного зростання. При цьому китайські економісти виходять з того, що, зважаючи на значущість китайського досвіду для теорії та практики світового економічного розвитку в цілому, результати їх досліджень важливі також для багатьох інших країн.

Оскільки історичні умови змінилися, китайські вчені прагнуть передусім вирішити фундаментальне методологічне питання про релевантність трудової теорії вартості в нових умовах. Чи можна застосовувати її для пояснення сучасних економічних явищ та процесів? Як треба її використовувати та творчо розвивати? Тому в економічних дослідженнях важливе місце займають методологічні, теоретичні та практичні питання, що стосуються виробництва доданої вартості в умовах, коли створення вартості продуктивною працею більше не обмежується виробництвом матеріальних благ та поширюється на надання духовних послуг та послуг загалом, коли продуктивна праця більше не обмежується фізичною працею і дедалі більшу роль відіграє розумова праця, творча діяльність, інновації та управління [2]. Для цього китайські дослідники проводять ретельне дослідження питань, що виникають у кожному конкретному секторі економіки з метою поглибити розуміння різних способів створення доданої вартості. При цьому, хоча вони поєднують емпіричний аналіз з теоретичним, вихідним зазвичай є емпіричний підхід до аналізу: вони досліджують, чи створює праця вартість у кожній галузі, чим визначається величина цієї вартості, та, виходячи з цих емпіричних даних, роблять теоретичні висновки.

Виходячи з цього, **метою статті** є розгляд досягнень китайської економічної науки у розробці найбільш фундаментальних методологічних проблем теорії вартості.

Методологічною основою статті є принцип конкретного історизму в аналізі економіки, згідно з яким об'єктивні економічні закони і відповідні

їм принципи державної політики є в значній мірі специфічними для кожної даної історичної епохи, але при цьому їх послідовна зміна є не хаотичною, а історично глибоко закономірною.

Виклад основного матеріалу. Провідну роль у дослідженнях теорії вартості в КНР відіграє Шанхайська школа політичної економії, створена на початку 2000-х років професором Енфу Ченгом, яка прагне розкрити взаємозв'язок вартості, багатства та його розподілу в сучасній китайській економіці[3]. При цьому розмежовуються: теорія вартості, створюваної живою працею; факторна теорія багатства, що переносить акцент на споживацькі вартості товарів та сукупну факторну продуктивність; теорія розподілу та множинної власності, що означає множинні форми розподілу багатства, які ґрунтуються на факторі капіталу або на витратах праці залежно від різних форм власності. При цьому Шанхайська школа виходить з того, що вартість створює не тільки праця, зайнята виробництвом матеріальних благ, а й праця, що створює продукти культурного призначення для продажу на ринку або надає послуги для виробництва або відтворення матеріальних благ та культурних продуктів, а також праця, зайнята у сфері управління та інновацій, яка теж належить до продуктивної праці. Тим самим Шанхайська школа політичної економії поширює трудову теорію вартості практично на всі сфери економічної діяльності, які створюють як матеріальні, так і нематеріальні та культурні блага, включаючи послуги, та на опосередковано продуктивну працю, що бере участь у відтворенні робочої сили. Глава Шанхайської школи політичної економії ЕнфуЧенг вважає, що праця, яка створює не тільки матеріальні товари, а й інтелектуальні продукти для ринкового обміну, а також праця, необхідна для нормального відтворення робочої сили, є продуктивною. Його «нова унітарна теорія вартості, що створюється живою працею», прагне не відкинути фундаментальну методологію трудової теорії вартості, а поширити її на аналіз усіх секторів економіки,

включаючи не тільки виробництво матеріальних товарів, а й створення культурних благ, відтворення робочої сили, яка включає себе управлінський досвід та наукові знання, а також домашню працю, яка в дусі сучасних феміністських економічних концепцій теж розглядається як продуктивна праця, що створює вартість [4]. Шанхайська школа виходить із того, що жива праця є єдиним джерелом вартості, але в процесі праці це не єдиний фактор, необхідний для створення вартості. Інші виробничі фактори включають землю, капітал, технології та інформацію, а також природні ресурси та екологічне середовище. Багатство безпосередньо створюється усіма відповідними виробничими чинниками. Така факторна теорія багатства визнає, що в сучасному суспільстві створення вартості потребує ефективного з'єднання добре освіченої робочої сили та передових засобів виробництва у поєднанні з ефективним управлінням, з науковими дослідженнями та розробками, з освітою, що передає знання працівникам, з інформацією, яка необхідна для координації дій, з фактором навколишнього середовища, який є одним з обмежувачів зростання виробництва. Виходячи з цієї факторної теорії багатства, представники Шанхайської школи приходять до висновку, що для задоволення зростаючих і все більш різноманітних матеріальних і культурних потреб людей, треба розвивати потенціал усіх тих виробничих факторів.

Щодо розподілу багатства, то при аналізі цих проблем Шанхайська школа виходить із концепції множинної власності. Ці проблеми пов'язані, перш за все, з тим, що в сучасному Китаї діє система розподілу доходів, в якій переважає розподіл за працею, але при цьому співіснують різні способи розподілу. Аналіз цих проблем представниками Шанхайської школи спирається на прийняте в політичній економії фундаментальне методологічне розмежування праці та робочої сили як здатності до праці. Дотримуючись цього політико-економічного підходу, Шанхайська школа показує, що розподіл доходу за виробничими факторами включає,

насамперед, розподіл на основі домінуючого фактора, в якості якого виступає не праця, а робоча сила. Праця є самостійним виробничим фактором, але розподіл доходу, керований ринковим механізмом, не відрізняє його від інших факторів виробництва, і в результаті фактором розподілу стає не сама праця, а робоча сила. Виходячи з цього, Енфу Ченг звертає увагу на низку непорозумінь щодо створення вартості та її зв'язку з розподілом. Він вважає неправильним розглядати трудову теорію вартості як наукову основу розподілу праці. З іншого боку, невірним є і твердження, що фактори виробництва та їх власники створюють вартість і на цій підставі беруть участь у її розподілі. Невірно, що лише ті, хто створює вартість, мають брати участь у її розподілі. Спільним джерелом цих помилок Енфу Ченг вважає плутанину, пов'язану зі змішанням процесу створення вартості та процесу її розподілу. Інші представники Шанхайської школи стверджують, що трудова теорія вартості пояснює здебільшого, що розподілятиме і в якій загальній кількості. Проте вона не стосується того, як розподіляти, оскільки це завдання теорії розподілу, а не теорії вартості. При цьому він також зазначає, що розподіл за працею безпосередньо не пов'язаний з теорією трудової вартості. Тому система розподілу в сучасному Китаї заснована не на трудовій теорії вартості, а на концепції множинної власності, що передбачає різноманітність різних форм власності на засоби виробництва [5, с. 14-16]. При цьому створення та розподіл вартості розглядаються як два окремі процеси. Той факт, що всі фактори беруть участь у розподілі новоствореної вартості, не означає, що вони створюють вартість. Вартість створюється працею, та її розподіл залежить від виробничих відносин, дуже різних залежно від форм власності у різних секторах економіки. Тому невірно говорити, що фактори виробництва створюють дохід, який вони отримують у вигляді розподілу. Шанхайська школа заперечує ідею про те, що китайська система розподілу, в якій розподіл за працею залишається домінуючим,

але при цьому співіснують різні способи розподілу, заснована на принципах теорії трудової вартості. Вона вважає, що теорія трудовий вартості має справу з походженням вартості, тоді як розподіл визначається власністю на засоби виробництва. Він також робить висновок, що, якщо розглядати теорію трудової вартості як основу системи розподілу, це може спричинити плутанину.

Практично всі представники Шанхайської школи згодні з Енфу Ченгом у тому, що розподіл відповідно до внеску факторів виробництва – це просто форма, суть якої – розподіл відповідно до власності. При цьому сума, одержувана власниками різних чинників виробництва, визначається різними критеріями. Наприклад, серед власників капіталу вартість може розподілятися не за тим, скільки створює кожне підприємство, а за кількістю капіталу, вкладеного у виробництво. У відповідності з об'єктивним законом міжгалузевої конкуренції та утворення середньої норми прибутку власники капіталу в різних галузях отримують прибуток, пропорційний величині капіталу, але при цьому власники таких нетрудових факторів, як земля та позичковий капітал отримують доходи за специфічними об'єктивними законами ренти та відсотка. Гу Шутан йде ще далі і стверджує, що у китайській економіці вартість має розподілятися за граничною продуктивністю кожного фактора виробництва [6].

Китайські економісти справедливо виходять з того, що оскільки суспільство продовжує рухатися вперед, економічні теорії, включаючи трудову теорію вартості, повинні творчо розвиватися, щоб йти в ногу з часом, інакше вони будуть негативно, а не позитивно впливати на розвиток економічної науки і господарської практики. Оскільки сучасне китайське суспільство суттєво відрізняється від того, що уявляв Маркс, серед китайських економістів точаться гострі суперечки про зміст теорії трудової вартості. Під час цих дискусій деякі економісти стверджують, що теорія трудової вартості не відображає явищ господарської практики. Інші

вважають, що . такі ствердження пов'язані з відсутністю всебічного та глибокого розуміння цієї теорії [7]. При цьому розглядаються три аспекти трудової теорії вартості: чи створює вартість сфера послуг, чи створює вартість наука та технологія та як зрозуміти роль нетрудових факторів у розподілі доходу. Трудова теорія вартості трактується як наукова система, що може бути корисним інструментом для аналізу економічних явищ за умови, що вона буде правильно і досконало зрозуміла. Порівнюючи теорію трудової вартості з неокласичною теорією ринкових цін, більшість китайських економістів приходять до висновку, що остання приділяє більше уваги поверховості явищ господарського життя та техніці їх аналізу, що робить її менш глибокою, ніж перша.

Однак не всі китайські економісти погоджуються з цим. Наприклад, стверджується, що трудова теорія вартості може пояснити лише просте товарне виробництво та бартерну економіку, пропонуючи мало вказівок щодо загальних законів, які визначають ринкову ціну. При цьому трудовій теорії вартості приписується три передумови, а саме бартер, вільне використання всіх інших факторів виробництва та ідею про те, що праця за своєю суттю є фізичною. Критики вказують на те, що помилково виділяти ці три посилки з ланцюжка взаємопов'язаних посилок теорії і, отже, невірно, що теорія трудової вартості може працювати лише у простому товарному виробництві чи при бартері.

Не менш гострою є дискусія про розмежування продуктивної та непродуктивної праці, яка почалася в 1960-х роках і вирує вже понад півстоліття. При цьому консенсусу все ще не досягнуто. Багато економістів стверджують, що жива праця, зайнята виробництвом матеріальних продуктів, інтелектуальних продуктів і послуг створює вартість і, отже, є джерелом вартості. У цьому він бачить наукову основу для аналізу статусу та вкладу первинних, вторинних та третинних галузей у національний дохід та валовий національний продукт (ВНП). Інші,

напроти, стверджують, що праця створює вартість лише у тому випадку, якщо вона задіяна безпосередньо у виробництві товарів або є частиною підготовчих чи наступних стадій. Така продуктивна праця створює як споживчу вартість, так і вартість, тоді як інші види праці створюють лише споживну вартість. Продуктивна праця включає як фізичну, так і розумову працю. Управлінська праця приватних підприємців не тільки є продуктивною працею, а й створює більшу вартість, ніж звичайна праця. Також стверджується, що праця у сфері послуг є продуктивною. Відношення обороту сфери послуг до валового внутрішнього продукту (ВВП) розглядається як ілюстрація цього підходу. Хід думок такий: є нематеріальні продукти праці. До них належать сервісні товари, які мають споживчу вартість. Вони також мають вартість, тому праця, яка надає ці послуги, є продуктивною. Тому робиться висновок, що третинні галузі виробляють вартість, виходячи з нової системи національних рахунків. Вважається також, що доти, доки праця може задовольняти суспільні потреби, вона є продуктивною.

Однак з цим згодні не всі китайські економісти. Деякі стверджують, що головна відмінність між продуктивною та непродуктивною працею полягає в характері праці, а не в галузі, в якій працює людина. Одну з причин, через яку від економістів, як і раніше, вислизала згода з цього питання, полягає у тому, що вони не повною мірою враховують цю принципову відмінність. Тому пропонується використовувати унітарну теорію вартості визначення того, які види праці створюють вартість. Але той факт, що праця приносить прибуток, ще не означає, що вона створює вартість.

Більшість сучасних китайських економістів згодні з тим, що праця, зайнята в матеріальному товарному виробництві, в деяких частинах третинного сектора, а також управлінська праця і наукова творчість є продуктивними, і лише деякі вчені стверджують, що продуктивною є

тільки праця, зайнята в матеріальному товарному виробництві. Вони виходять з того, що лише абстрактна праця у виробництві матеріальних товарів може створювати вартість. На їх думку, хоча праця, що просуває технології, знання чи художню роботу, важлива, її функція в задоволенні потреб людей недостатня для того, щоб гарантувати їй статус продуктивної праці. Те саме стосується і праці у сфері освіти та охорони здоров'я, яка не є продуктивною, хоча і необхідна для суспільства. Ці автори виступають проти змішування цих галузей із матеріальним товарним виробництвом. Іншим предметом теоретичних дискусій є питання про те, чи має теорія вартості бути унітарною чи плюралістичною. У цій дискусії деякі китайські економісти виступають проти твердження про те, що капітал, земля та праця об'єднуються для створення вартості, виходячи з класичного уявлення про те, що жива праця створює вартість, тоді як вартість засобів виробництва лише переноситься на готовий продукт. З того факту, що в розвинених країнах спостерігається різке зростання загального обсягу виробництва, не можна зробити висновок, що нетрудові фактори виробництва створюють вартість. Феномен збільшення маси вартості при відносному зменшенні використання живої праці у матеріальному виробництві в міру його автоматизації пояснюється тим, що, незважаючи на відносне скорочення витрат живої праці у промисловому виробництві, її підвищена складність сприяє створенню більшої маси вартості. Натомість у Китаї існують і протилежні точки зору. Деякі дослідники стверджують, що ключем до розуміння ролі капіталу, технологій та управлінського досвіду є перехід від трудової теорії вартості праці до теорії факторів виробництва. Ці автори заперечують, що лише жива праця створює вартість. Їх аргументація така: якщо ми заперечуємо, що уречевлена праця може створювати вартість, то твердження про те, що наука і технологія є продуктивною силою, не витримує критики. Але інші економісти висловлюються проти цієї думки, посилаючись на те, що

уречевлена праця не може створювати вартість, і вся додаткова вартість створюється живою працею. Проте деякі автори стверджують, що капітал, наука, нові технології, знання та інформація створюють вартість і прагнуть побудувати на цьому фундаменті нову інтегральну теорію вартості. Навколо ролі науки та технологій у створенні вартості продовжуються інтенсивні академічні дебати, які відображають їхню зростаючу роль та вплив у сучасному суспільстві. Велика група економістів вважає, що наука та технологія створюють цінність. Вони стверджують, що ототожнення уречевленої праці з капіталом та обмеження створення додаткової вартості живою працею є теоретичним спотворенням теорії трудової вартості. Вони зазначають, що насправді відносна додаткова вартість та надмірна додаткова вартість виникають головним чином за рахунок уречевленої праці. Таким чином, наука і технологія створюють додаткову вартість за допомогою уречевленої праці, доводячи тим самим, що вони є первинною продуктивною силою. Їх опоненти вважають невірним говорити, що техніка, як один із факторів виробництва, який створює лише споживчу вартість, але не створює жодної вартості.

Третя група економістів стверджує, що наука та технологія можуть створювати вартість за певних умов. Вони виходять із того, що коли нові технології та обладнання впроваджуються у виробництво, кінцева продукція буде вироблятися з меншими витратами робочого часу, ніж суспільно необхідні. У цьому випадку нові технології та обладнання не тільки передають вартість, а й створюють нову вартість, приносячи власнику надлишкову додаткову вартість. Ці автори вважають, що, хоча інші фактори не створюють вартість безпосередньо, як праця, але вони беруть участь у процесі як важливі детермінанти, так само, як основний капітал може працювати на збільшення відносної додаткової вартості.

Китайські економісти виходять з того, що продуктивна праця включає не тільки фізичну працю, як у фабричного робітника, але і

розумову працю, як, наприклад, в інженера чи вченого. Усупільнення виробництва сприяє кооперації різних видів праці, і праця на сучасному підприємстві набуває спільного характеру, поєднуючи поділ праці та кооперацію працівників. Таким чином, зміст сучасної продуктивної праці набагато багатший, ніж, наприклад, в умовах простого товарного виробництва, і виражається поняттями сумісної праці та сукупного працівника. На відміну від простого товарного виробництва в структурі сукупного працівника промислового підприємства функції фізичної та розумової праці значною мірою поділяються, вони вже не належать до того самого індивідуального виробника і натомість стають невід'ємними частинами сукупного працівника, що створює вартість. Якщо індивідуальна праця визнається частиною праці сукупного працівника, вона є продуктивною, незалежно від свого змісту та від того, яку функцію вона виконує у складі сукупного працівника. Будь-яка складова сукупної праці належить до продуктивної праці. У складі сукупного працівника деякі люди працюють як працівники фізичної праці, а деякі як розумові працівники, наприклад, менеджери та інженери, але всі вони створюють вартість. Зокрема, продуктивна праця сукупного працівника включає працю з управління великим суспільним виробництвом, тому що спільна праця в такому виробництві об'єктивно потребує управління для координації роботи кожного робітника.

Однією з найгостріших проблем у політичній економії китайські економісти вважають проблему складної праці. Критики політико-економічного підходу, починаючи з О. Бем-Баверка, часто посилаються на це питання як на підставу для відмови від трудової теорії вартості, і це надає подальшим дослідженням проблеми складної праці великого теоретичного та практичного значення. Політична економія розглядає складну працю як помножений простий труд, так що менша кількість складної праці вважається рівною більшій кількості простої праці. При

цьому різні пропорції, в яких різні види праці зводяться до простої праці як одиниці виміру, встановлюються суспільним процесом, що відбувається за спиною виробників. Всяка праця, складніша, ніж середня праця, становить витрату робочої сили більш дорогої категорії. Підготовка такої складної робочої сили коштує більше часу та праці. Тому вона має більш високу вартість, ніж некваліфікована робоча сила, здатна лише до простої праці. Відповідно вона реалізується в процесі складнішої праці, що створює в рівний час пропорційно вищі вартості, ніж проста праця.

Проста праця – це здатність до праці, якою всі звичайні люди мають, не будучи розвинені якимось особливим чином. Вона має різну природу у різних країнах й у різний час, але залишається відносно стійкою величиною у даному суспільстві і є мірою вартості. Складна праця, навпаки, передбачає робочу силу, що перевищує середню за рівнем необхідної підготовки. Вартість, створювана складною працею, перевищує вартість, створювану простою працею. Для пояснення цього факту професор ЕнфуЧенг використовує концепцію природного часу праці (зовнішня шкала) та часу інтенсивності праці (внутрішня шкала) як інструмент розуміння редукції складної праці до простого. Час інтенсивності праці він розглядає як час, необхідний робітнику для створення певної споживчої вартості при заданій інтенсивності праці. Складна праця створює більшу вартість, ніж проста праця, тому що працівник складної праці повинен бути навчений. Під час навчання окремий робітник витрачає час, який ми приймаємо за A годин, і несе витрати на навчання, виражені в товарах, суспільно необхідний робочий час для виробництва яких, як ми припускаємо, становить B годин. Таким чином, робочий час, витрачений на це навчання, дорівнює $A+B$, що, отже, є робочим часом, необхідним для навчання складної праці. Це відбивається на подальшому процесі виробництва. Наприклад, робітник може працювати загалом 100000 годин за все своє життя та інвестувати 50000

годин еквівалента простої праці у своє навчання. Тоді кожна година його роботи має бути обчислена як півтори години простої праці.

Таким чином, у центрі уваги китайських економістів при розгляді редукції складної праці до простої постає проблема складності індивідуальної праці. Однак залишається відкритим питання про застосування поняття складності до аналізу сукупної праці, тобто праці не індивідуального, а сукупного працівника, і ця обставина відкриває можливість альтернативного підходу до теоретичного аналізу складної праці та її ролі в процесі створення доданої вартості.

Висновки. Розглянуті в статті теоретичні дискусії свідчать про інтенсивну розробку і творчий розвиток китайськими вченими трудової теорії вартості як основи наукового аналізу сучасних проблем створення доданої вартості. Але, хоча в цілому можна зробити висновок про суттєве просування китайських учених у розробці трудової теорії вартості, їх підхід до проблеми складної праці залишається при цьому досить тривіальним і не виходить з межі класичної концепції складної праці, яка носить затратний характер. При цьому фактично просто сприймається класичний витратний підхід до проблеми складної праці, який за своєю природою не здатний відобразити повною мірою сучасні тенденції до розвитку елементів творчості у змісті складної праці і тому не є цілком релевантним аналізу специфічних історичних особливостей створення доданої вартості в умовах сучасного науково-технічного прогресу. З іншого боку, завдяки цьому відкриваються можливості розробки альтернативного теоретичного підходу до аналізу створення доданої вартості в сучасній економіці, виходячи з розгляду процесу розвитку елементів творчості у змісті складної праці. Оскільки сила творчих елементів перебуває у взаємозв'язку зі складністю праці, складну працю можна розглядати не тільки як працю, озброєну знаннями та досвідом, але і як складну ще й у тому сенсі, що вона може включати елементи

творчості. Освоївши існуючі у своїй галузі праці технологічні знання, людина може виходити за їх межі, створюючи нові, які існували доти технологічні можливості. І чим складніша праця, тим більше вона має потенційну здатність до створення нових знань. Таким чином, складність праці подвійна і в тому відношенні, що, з одного боку, вона передбачає пасивне засвоєння вже існуючих знань у цій галузі, а, з іншого боку, завдяки цьому складна праця набуває здатності до творчого створення нових знань.

Звичайно, елементи творчості не входять із необхідністю у визначення поняття складної праці як праці, що передбачає попередню підготовку. Саме так у більшості випадків визначає складну працю політична економія, що пов'язує складність праці безпосередньо не з елементами творчості, а з суспільно необхідними витратами на підготовку до неї. Проте не слід забувати, що складна праця пов'язана з творчою діяльністю, і історично тенденція до ускладнення людської діяльності взаємодіє з тенденцією до розвитку елементів творчості настільки тісно, що на практиці ці тенденції фактично зливаються в єдиному історичному процесі. Більше того, в сучасній економіці складною стає вже не тільки індивідуальна, а й комбінована праця, тобто праця сукупного працівника науково-виробничого комплексу, що включає в свою структуру не тільки виробничі, а й експериментальні, дослідницькі та конструкторські підрозділи. Як відомо, у міру становлення великого машинного виробництва поділ праці всередині підприємства набув технічного характеру остільки, оскільки кооперація машин підкорила собі кооперацію праці. На відміну від внутрішньозаводської кооперації праці кооперація праці, яка виходить межі окремих підприємств і здійснювана масштабах багатозаводських науково-виробничих комплексів, не підпорядковується кооперації машин. Поділ праці в масштабах таких комплексів перестає бути суто технічним і набуває науково-технічного характеру. Складність

праці об'єктивно переходить до рівня комбінованої праці сукупного працівника корпоративного науково-виробничого комплексу. Відповідно положення про те, що складна праця створює більшу за величиною вартість, ніж проста, відноситься вже не тільки до індивідуальної праці, але і до комбінованої праці сукупного працівника. Головним джерелом цієї здатності комбінованої праці виступає наукова та технічна творчість.

Література

1. Arrighi G. Adam Smith in Beijing ([edition unavailable]). Verso. 2009. URL: <https://www.perlego.com/book/3785870/adam-smith-in-beijing-lineages-of-the-twentyfirst-century-pdf> (Original work published 2009)
2. Cheng E. The Scientific Recognition and Development of the Theory of Labor Value--On Establishing 'the New Labor Theory of Value'. *The Study of Finance and Economics*. 2011. No. 11. P. 3-9.
3. Cheng E. Establishing the monism on the new living labor value. in J. Hu and J. Fan (eds.). *Deepening Understanding of Labor Theory of Value*. Beijing: Economic Science Press. 2010. P. 177–85.
4. Cheng E. An Introduction to Cultural Economics. Shanghai: Shanghai Finance and Economics University Press. 2019.
5. Li Q. Marxist labor theory of value and China's distribution system. *Vista of Theory*. 2001. Issue 4. P. 14-16.
6. Gu S. From distribution of commodities to labor theory of value. *Nankai Economic Review*. 2011. No. 5. P. 20-31.
7. Wei X. Exploitation under Marxist writers and China's situations in H. Jun and F. Jianxin (eds.). *Deepening Understanding of the Labor Theory of Value*. Beijing: Economic Science Press. 2012.

References

1. Arrighi, G. (2009). Adam Smith in Beijing ([edition unavailable]). Verso. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/3785870/adam-smith-in-beijing-lineages-of-the-twentyfirst-century-pdf> (Original work published 2009).
2. Cheng E. (2011). "The Scientific Recognition and Development of the Theory of Labor Value--On Establishing 'the New Labor Theory of Value'." *The Study of Finance and Economics*, no.11: 3-9. [in Chinese].
3. Cheng E. (2010). "Establishing the monism on the new living labor value," pp. 177–85 in J. Hu and J. Fan (eds.), *Deepening Understanding of Labor Theory of Value*. Beijing: Economic Science Press. [in Chinese].
4. Cheng E. (2019). An Introduction to Cultural Economics. Shanghai: Shanghai Finance and Economics University Press. [in Chinese].
5. Li Q. (2001). "Marxist labor theory of value and China's distribution system." *Vista of Theory*, issue 4, pp. 14-16. [in Chinese].
6. Gu S. (2011). "From distribution of commodities to labor theory of value." *Nankai Economic Review*, no.5, pp. 20-31. [in Chinese].
7. Wei X. (2012). "Exploitation under Marxist writers and China's situations," in H. Jun and F. Jianxin (eds.), *Deepening Understanding of the Labor Theory of Value*. Beijing: Economic Science Press. [in Chinese].